

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті проведений аналіз та систематизація визначень і залежностей між термінами: «невідчутні активи», «інтелектуальна власність», «нематеріальні активи», «інтелектуальний капітал». Уточнена сутність економічної категорії «інтелектуальний капітал підприємства», а також проаналізовані класифікаційні ознаки елементів інтелектуального капіталу підприємства.

Ключові слова: інтелектуальна власність, нематеріальні активи, інтелектуальний капітал.

В статье проведенный анализ и систематизация определений и зависимостей между терминами: «неосязательные активы», «интеллектуальная собственность», «нематериальные активы», «интеллектуальный капитал». Уточнена сущность экономической категории «интеллектуальный капитал предприятия», а также проанализированы классификационные признаки элементов интеллектуального капитала предприятия.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, нематериальные активы, интеллектуальный капитал.

In the article were analyzed, systematized and found dependences of definitions: «intangibles», «intellectual property», «intangible assets» and «intellectual capital». Also was defined essence of economic category – «intellectual capital of enterprise», and also was analyzed classification signs of elements of enterprise's intellectual capital.

Key words: intellectual property, immaterial assets, intellectual capital.

Постановка проблеми. На даному етапі розвитку світової економічної системи спостерігаються процеси переходу від індустріального до постіндустріального виробництва, глобалізації, інформатизації, технологічної революції. Результатом цих процесів є підсилення інтелектуального фактору, поява «економіки, яка ґрунтується на знаннях» [1]. Сучасне підприємство для досягнення високих соціально-економічних результатів повинно акцентувати свою увагу на знаннях підприємства. Неможливо уявити ефективну діяльність компаній при відсутності значної частини інтелектуальних працівників; знань, що нагромаджені в інформаційній системі; досвіду взаємовідносин з контрагентами і т.і. Для прикладу, діяльність автомобільної компанії Volvo базується на системі досвіду VCG QMS [2]. Відчутним проявом важливості інтелектуальних працівників в Україні, як основи сучасних підприємств, є дослідження аналітичного журналу «Комп&ньюн» щодо рівня заробітних плат працівників різних спеціальностей у квітні 2007 р. [3]. Перші місяці займають інтелектуальні працівники: керівники ІТ-проектів, інженери, технологи.

Фінансова звітність, яка формується на підприємствах, не містить репрезентативної інформації про знання підприємства, що визначають його конкурентні переваги і ринкову вартість. Цей факт підтверджується численними продажами компаній, ціна купівлі яких не співпадає з балансовою вартістю. Значення коефіцієнту Тобіна (відношення ринкової вартості підприємства до відновленої вартості встановленого капіталу) для більшості сучасних компаній коливається від 5 до 10 [4].

Окрім цього, існуюча звітність підприємств не включає в себе адекватну оцінку потенціалу знань, не відображає реальну картину діяльності підприємства та не є інформативною для прийняття управлінських рішень власниками щодо стратегії та перспектив розвитку знань підприємства для надбання конкурентних переваг і підвищення ефективності діяльності.

Для опису знань підприємств у науковому світі з'явилася нова економічна категорія – інтелектуальний капітал підприємства (ІК). Огляд наукових статей і практичних журналів

вказує на те, що терміну «інтелектуальний капітал» приділяється все більше уваги. Одні автори отожднюють це поняття з нематеріальними активами, другі – розширюють визначення цієї категорії, треті – ставлять на одному рівні з інтелектуальною власністю.

Для перспективного подальшого дослідження та оцінки впливу ІК на ефективність діяльності підприємства стає актуальною проблема визначення сутності даної економічної категорії та класифікаційних ознак її структурних елементів, а також локалізації серед інших економічних категорій: «невідчутні активи», «нематеріальні активи», «інтелектуальна власність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні основи використання інформації та знань як факторів виробництва були розроблені у працях К. Маркса, А. Маршалла та ін. Серед досліджень, присвячених питанням управління інтелектуальними ресурсами на макроекономічному рівні заслуговують на особливу увагу роботи Д. Белла «Грядущее постиндустриальное общество», П. Друкера «Посткапиталистическое общество», Г. Беккер «Людський капітал: теоретичний та економічний аналіз». У наукових працях цих вчених висвітлено проблематику постіндустриального суспільства.

Інтелектуальний капітал є предметом обговорення багатьох теоретиків і практиків управління. Серед теоретиків варто згадати зарубіжних вчених-основоположників: Свейбі, Каплана, Нортон, Едвінсона; науковців, які досліджували методи управління інтелектуальним капіталом: П. Друкер, Х. Ітамі, І. Нонака, Х. Текеучі, Т. Стюарт, Т. Давенпорт, Л. Прусак, Б. Лев, А. Брукінг, А. Козирев, А. Гапоненко, А. Чухно, О. Бутнік-Сіверський, О. Кендюхов та ін. Серед практиків управління варто відзначити компанії: Skandia AFS, Dow-Chemical, The Canadian Imperial Bank of Commerce, Celemi, Ernst & Young, KPMG, Deloitte & Touche, Xerox, Gemini, McKinsey.

Як теоретики, так і практики працюють над масштабним та глибинним вивченням такої економічної категорії, як ІК. Наслідком цього є упорядкування, деталізація та розвиток сутності поняття ІК. Цікавими і недостатньо розкритими є питання знаходження спільних ознак у тлумаченнях різних авторів терміну ІК і методів управління ІК, а саме, формування, вимірювання зросту і зменшення ІК, оцінювання та ефективного управління ним.

Невирішені частини загальної проблеми. Кожен з авторів висвітлює свій погляд на ІК і своє бачення сутності даної економічної категорії. Однак, огляд джерел не дає вичерпного розуміння місця терміну «інтелектуальний капітал» у системі широковживаних термінів: «невідчутні активи», «інтелектуальна власність», «нематеріальні активи».

Метою статті є визначення місця та удосконалення сутності терміну інтелектуальний капітал підприємства серед інших економічних

термінів, а також детальної класифікації його структурних елементів.

Для досягнення даної мети необхідно реалізувати наступні цілі: аналіз та систематизація сутності та взаємозв'язків між такими термінами, як «невідчутні активи», «інтелектуальний капітал», «нематеріальні активи», «інтелектуальна власність»; удосконалення сутності терміну «інтелектуального капітал» на базі проведеної локалізації серед інших термінів; виділення класифікаційних ознак елементів ІК підприємства.

Виклад основного матеріалу. У науковому світі немає однозначного погляду на економічну категорію «інтелектуальний капітал», оскільки вона не є закріплена жодним законодавчим документом. Проаналізувавши існуючі визначення досліджуваних термінів, що взяті з економічних словників, спробуємо охарактеризувати та ідентифікувати кожне з визначень. Для вичерпного розуміння сутності термінів вкінці кожного з визначень наведені приклади, що ідентифікують лише дану категорію. Отже:

- *«невідчутні активи»* – це активи, що не мають фізичної натуральної форми, але наділені «невидимою цінністю» і через це приносять фірмі додатковий дохід [5]. Ідентифікуючий приклад – *синергічні ефекти*.
- *«інтелектуальний капітал»* – це знання, інформація, досвід, організаційні можливості, інформаційні канали, які можна використовувати, щоб створювати багатство. Це знання, які можуть бути конвертовані у вартість. Іншими словами, це сума всього того, що знають і чим володіють працівники, а також те, що формує конкурентоспроможність підприємства [4, с. 52]. Ідентифікуючий приклад – *людський капітал (знання, досвід, навички і т. д.)*
- *«нематеріальні активи»*. При прийнятті до бухгалтерського обліку активів як нематеріальних необхідне одноразове виконання наступних умов: а) відсутність матеріально-речовинної (фізичної) структури; б) можливість ідентифікації (виділення, відділення) підприємством від іншого майна; в) використання у виробництві продукції, при виконанні робіт чи наданні послуг, а також для управлінських потреб компанії; г) використання протягом тривалого часу, тобто терміну корисного використання тривалістю понад 12 місяців або звичайного операційного циклу, якщо він перевищує 12 місяців; д) підприємством не передбачається подальший перепродаж даного майна; е) здатність приносити фірмі економічні вигоди (дохід) у майбутньому; ж) наявність належно оформлених документів, які підтверджують існування активу і виняткового права в організації на результати інтелектуальної діяльності (патенти, свідоцтва, інші охоронні документи, договір придбання патенту, товарного знаку і т. п.) [6]. Ідентифікуючий приклад – *ділова репутація*.

- «інтелектуальна власність» – це власність на літературні, художні і наукові твори; винаходи; наукові відкриття; деякі види промислової власності (товарні знаки, фірмові найменування і позначення) [7]. Ідентифікуючий приклад – авторське право, промислова власність. Семантичний аналіз термінів «невідчутні активи» та «інтелектуальний капітал» дає підстави для висновку, що у другому акцент робиться на інтелектуальній складовій «невідчутного» – знаннях, інформації та комунікаціях підприємства, що є результатом інтелектуальної діяльності. Зокрема, ідентифікувати «невідчутні активи» можна синергічними ефектами, що виникають після об’єднання підприємств і призводять до зростання ефективності діяльності.

Терміни «нематеріальні активи» та «інтелектуальна власність» чітко визначені і закріплені законодавчими актами, але не включають знань, компетенції, навиків працівників, формалізованих знань в інформаційних системах підприємства, взаємовідносин з клієнтами і т. і. Зокрема, термін «нематеріальні активи» закріплений у Стандартах бухгалтерського обліку, а «інтелектуальна власність» у кількох Законах України.

З метою локалізації терміну «інтелектуальний капітал», виявлення співвідношень з іншими термінами та удосконалення сутності терміну, проведено аналіз літературних джерел, результати якого зведено у табл. 1.

Таблиця 1

Співвідношення термінів

<i>Взаємозалежності термінів, що знайдені в наукових джерелах</i>	
1	
Інтелектуальний капітал включає тільки інтелектуальні активи, що виникли як результат знань і компетенції персоналу. Інтелектуальний капітал розглядається як частина ширшого поняття невідчутних активів [8, 9]	
Поняття інтелектуального капіталу ширше, ніж нематеріальні активи та інтелектуальна власність і не регламентується нормативними актами. Зміст нематеріальних активів жорстко регулюється правовими документами і бухгалтерськими стандартами [10]	
Інтелектуальний капітал об’єднує ту частину невідчутного, яка принципово не може мати прямої грошової оцінки і не є відділена від компанії, що створила їх [11]	
Інтелектуальний капітал – це новий актив, якого раніше не було, тому сутність його не співпадає ні з «невідчутними активами», ні з гудвілом [12]	
Інтелектуальний капітал не співпадає з гудвілом, оскільки на розрахунок гудвілу робить вплив балансова оцінка матеріальних активів [13]	

Базуючись на вищевикладеному матеріалі, можна зобразити широковживані економічні

терміни у вигляді графічно-семантичної схеми представленої на рис. 1.

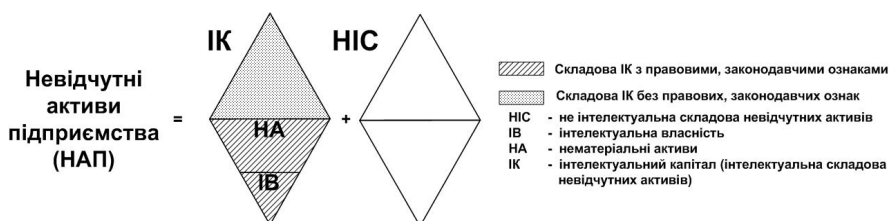

Рис. 1. Семантична схема сутності термінів

Результати аналізу і синтезу різноманітних визначень терміну «інтелектуальний капітал» у

існуючих наукових працях, а також удосконалення змісті ІК зведено у табл. 2.

Таблиця 2

Визначення сутності «інтелектуального капіталу»

<i>Визначення</i>
1
Це накопичені корисні знання, інтелектуальний матеріал, який сформований, закріплений за компанією і використовується для виробництва ціннішого майна. Розум стає майном, коли під впливом сили мозку, створюється щось корисне, що має певну форму: перелік відомостей, база даних, опис процесу і т. д. [8]
Знання, інформація, досвід, організаційні можливості, інформаційні канали, які можна використовувати, щоб створювати багатство. Це знання, які можуть бути конвертовані у вартість, іншими словами, це сума всього того, що знають і чим володіють працівники, і що формує конкурентоспроможність організації [4, с. 52]

Продовження табл. 2

Це економічна цінність двох категорій невідчутного майна компанії: організаційний (структурний) капітал і людський капітал. До структурного капіталу відносяться власні системи програмного забезпечення, організація дистрибуційно-мережевої роботи, канали збуту і постачання. До людського капіталу відносяться людські ресурси всередині організації (ресурси персоналу), а також зовнішні людські ресурси організації (ресурси покупців і постачальників) [9]
Капітал, створений людським і/або машинним інтелектом та представлений інтелектуальними ресурсами [14]
Визначення інтелектуального капіталу носить достатньо загальний характер і зазвичай розуміється як сума тих знань всіх працівників компанії, яка забезпечує її конкурентоспроможність [15]
2
Це, перш за все, люди і знання, якими вони володіють, а також їх навички, зв'язки і все те, що допомагає ефективно використовувати знання і навички. Прийнято розрізняти три основних складових інтелектуального капіталу: людський капітал; структурний капітал, зокрема інтелектуальна власність і документована інформація; клієнтський (ринковий) капітал, включаючи ділову репутацію і зв'язки із споживачами [16]

Використовуючи результати проведеного дослідження, визначимо сутність «інтелектуального капіталу».

Інтелектуальний капітал – це складова невідчутних активів підприємства, яка є результатом діяльності людського і/або машинного інтелекту, представлена інтелектуальними ресурсами та включає в себе інтелектуальні людські, структурні і ринкові засоби підприємства,

у тому числі нематеріальні активи, які формують конкурентні переваги підприємства.

Для кращого розуміння механізму функціонування ІК спробуємо охарактеризувати його структурні елементи. Для цього необхідно проаналізувати класифікації видів ІК, здійснену різними вченими, та виділити перелік класифікаційних ознак (характеристик), елементів ІК. Результати такого дослідження подані у табл. 3.

Таблиця 3

Класифікація елементів інтелектуального капіталу

<i>Класифікаційна ознака</i>	<i>Класифікаційні види</i>
1	2
за типами (Звіт Конрада, Група Конрада)	індивідуальний ІК, структурний (організаційний) ІК
за типами (Монітор нематеріальних активів, Свейбі)	структура зовнішня, структура внутрішня, індивідуальна компетенція
за типами (Схема вартості «Скандії», Едвінсон)	людський капітал, структурний капітал
за типами (Брукінг)	ринкові активи, людські активи, інфраструктурні активи, ринкова вартість
за типами (Стюарт)	людський капітал, структурний капітал, клієнтський капітал
за типами (А.Чухно)	людський капітал, технологічний капітал
за стратегічними напрямками (ЗСП, Каплан, Нортон)	клієнти, внутрішня структура підприємства, інноваційні та навчальні процеси, фінанси
1	2
1) за роллю у виробничо-господарському процесі; 2) за типами; 3) за належністю; 4) за використанням у виробничо-комерційній діяльності (О. Кендюхов)	1) основний; той, що забезпечує; 2) персоніфікований, інфраструктурний, клієнтський, марочний, формалізована інтелектуальна власність; 3) невідчужуваний і відчужуваний 4) у використанні, в розвитку, в резерві
1) за формою власності; 2) за корпоративними трансакціями; 3) за резидентністю; 4) за формою залучення 5) за терміном знаходження у розпорядженні; 6) за формуванням; 7) за можливістю визначення розміру вартості ІК (О. Бутнік-Сіверський)	1) приватний, колективний, державний; 2) акціонерний, пайовий; 3) національний іноземний; 4) у формі права на об'єкти промислової власності; у формі авторського та суміжного з ним права; в інших формах; 5) власний, строковий; 6) створений самим суб'єктом, придбаний у інших; 7) оцінка вартості визначається прямим методом, оцінка вартості визначається експертним методом

Варто відзначити, що більшість науковців схиляються до класифікації елементів ІК за типами. Якщо проаналізувати види інтелектуального капіталу за даною класифікаційною ознакою, то

можна виділити такі три спільні елементи, як людський капітал, структурний і ринковий капітали. На рис. 2 відображено досліджені вище характеристики елементів ІК, які можуть

бути використані у подальшому аналізі і розвитку структурних елементів ІК в цілях

формування методик оцінювання ІК та вирішення різнопланових завдань управління ІК.

Рис. 2. Класифікаційні ознаки елементів інтелектуального капіталу підприємства

З вищенаведеного зробимо наступні висновки. Роль інтелектуального капіталу підприємства надзвичайно важлива в сучасних умовах ринку і полягає у впливі складових елементів інтелектуального капіталу на економічні результати і формуванні різноманітних економічних цінностей підприємства. Серед таких цінностей варто виділити: збільшення ринкової вартості підприємства; оптимізація змінних та постійних витрат, а також зменшення трансакційних витрат; підвищення ефективності використання усіх ресурсів підприємства; зростання продуктивності підприємства; розвиток інноваційного потенціалу; зміцнення і удосконалення конкурентних переваг підприємства.

Дослідження інтелектуального капіталу – це задача пріоритетного характеру, яка є актуальною для всіх підприємств України. Досягнення стабільних

конкурентних позицій на ринку можливе завдяки раціональному та ефективному управлінню ІК підприємства. «Визначити, оцінити, розвинути» – універсальна формула, що дозволяє сучасним компаніям перетворити ІК у джерело додаткової вартості [17, с. 47]. Першим етапом такого управління ІК є визначення об'єкту управління, сутності поняття ІК, його структурних елементів та ознак, про що йшлося у даній статті.

Подальші дослідження будуть спрямовані на створення методики оцінювання ІК підприємства та масштабне дослідження характерних якісних і кількісних ознак ІК на підприємствах машинобудування, а також визначення детальної структури інтелектуального капіталу, системи індикаторів інтелектуальних факторів та індикаторів ефекту і результатів їх впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронєцький Ян. Створення польської системи інновацій та побудова економіки, яка ґрунтується на знаннях // Регіональна економіка. – 2006. – № 1. – С. 164-173.
2. Toyota ждет российских специалистов! / <http://www.benchmarkingclub.ru/toyo.html>, 10.06.2007.
3. Технари и продавцы дорожают, маркетологи и руководители дешевеют // Компа&ньон, 2007. – № 17-18. – С. 7.
4. Апоненко А.Л. Управление знаниями. – М.: ИПК госслужбы, 2001. – 52 с.
5. Кураков В.Л. Словарь по экономике / В.Л. Кураков, К.С. Дорофеев. – Чебоксары, 2000. – 322 с.
6. Бакаев А.С. Толковый бухгалтерский словарь. – М.: Изд-во «Бухгалтерский учет», 2006. – 176 с.
7. Артемова Л.В. Инвестиции и инновации. Словарь-справочник от А до Я, 1998.
8. Stewart T.A. Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. – New York: Currency Doubleday, 1997. – P. 67.
9. Measuring and Reporting Intellectual Capital, Amsterdam, 9-11 June 1999, Conference OECD / http://www.oecd.org/document/1/0,2340,en_2649_201185_19327371_1_1_1,00.html, 10.06.2007.
10. Макаров В.Л., Козырев А.Н. Оценка стоимости нематериальных активов и интеллектуальной собственности. Учебное пособие. – М.: Интерреклама, 2003. – 352 с.
11. Caddy, I. Intellectual capital: recognizing both assets and liabilities. Journal of Intellectual Capital. Vol. 1, № 2, 2000. – P. 129-146.
12. Roslender R., Fincham R. Thinking critically about intellectual capital accounting. Accounting, Auditing & Accountability Journal, 2001, Vol. 14, № 4. – P. 383-399.
13. Rodov I., Leliaert Ph. FiMIAM: financial method of intangible assets measurement. – Journal of Intellectual Capital, 2002, Vol. 3, № 3. – P. 323-336.
14. Кендюхов О. Гносеологія інтелектуального капіталу // Економіка України. – № 4. – 2003.
15. Багриновский К.А., Бендиков М.А., Фролов И.Э., Хрусталева Е.Ю. Научно-исследовательский сектор экономики России: состояние и особенности развития. – М.: ЦЭМИ РАН, 2001. – 120 с.
16. Козырев А.Н. Интеллектуальный Капитал, Доклад на семинаре 28.08.2001.
17. Иванов П. Эра интеллектуального капитализма // Компа&ньон, 2007. – № 16. – С. 46-49.

Рецензенти: Червень І.І., д.е.н., професор;
Казарезов А.Я., д.т.н., професор.